

תשובה הלכתית של רבי משה בוטריל¹

פנחס רוט

דמותו של משה בוטריל מסתורית היא ומסקרנת. מעט ידוע על תולדות חייו, אך הוא השאיר את חותמו באופנים שונים ומשך את תשומת ליבם של חוקרים מזה כמה דורות. בדברי עצמו הזכיר בוטריל את השנים 1407 ו-1409, ועדותו של ר' יצחק אברבנאל קושרת אותו לאירועים שהתרחשו בשנים 1413-1414.² בחיבור נוסף של משה בוטריל שטרם ראה אור, בוטריל הזכיר את 'הרב הגדול בישראל חברינו ר' יוחנן, הוא ר' יוחנן טריויש ששימש כרבה של העיר פריס משנת 1385 עד גירוש היהודים מממלכת צרפת ב-1394.³ פעילותו של בוטריל הייתה, אם כן, בין הרבע האחרון של המאה הארבע-עשרה עד הרבע הראשון של המאה החמש-עשרה. הוא ישב באויניון, אך מוצאו היה כנראה בספרד - אולי בקרבת הכפר בוטרל (Botarell) במחוז טרגונה שבקטלוניה.⁴

כתיבתו של בוטריל מרובה היא, וחוצה גבולות דיציפלינריים, אולם עיקר תשומת ליבו של המחקר נתונה לתורתיו הקבליות, ובראשם לפירושו לספר יצירה. פירוש זה, המכיל מסורות קבליות וביבליוגרפיות ייחודיות ומתמיהות, הופיע לראשונה בתוך הדפוס הראשון של ספר יצירה עצמו במנטובה, שכ"ב.⁵ כתבים נוספים שלו בקבלה

- 1 ברצוני להביע תודה למרכז גולדשטיין-גורן למחשבת ישראל, שמתמיכתו נהייתי במסגרת פוסט-דוקטורט באוניברסיטת בן-גוריון בשנים תשע"ג-תשע"ה. אני מודה גם ליעקב צ' מאיר ולשירה שמידמן שהעירו הערות חשובות.
- 2 ראו ברודי, 'ר' משה בוטריל' (ראו בהערה 5), עמ' 159.
- 3 כתב יד מוסקבה גינצבורג 715, דף 8א. אני שוקד על מחקר כתב יד זה, יחד עם ידידי יעקב צ' מאיר. על ר' יוחנן טריויש, ראו לאחרונה: יוסף הקר, 'ר' יוחנן טריויש ומשפחתו באיטליה וישיבה בפדובה בראשית המאה החמש עשרה', ציון עח (תשע"ג), עמ' 471-500; Jeffrey R. Woolf, 'French Halakic Tradition in the Late Middle Ages', *Jewish History* 13 (2013):8-18
- 4 עד כמה שהצלחתי לברר, לא הייתה קהילה יהודית בבוטרל בימי הביניים. אולם היו יהודים שקיימו קשרי מסחר עם נוצרים תושבי בוטרל. ראו למשל Teresa Alexandre i Segura, *El Liber Iudeorum núm. 90 de l'Aleixar (1344-1348): Estudi i edició* (Barcelona: Fundació Noguera, 2004), 40, 387
- 5 על פירוש זה ראו צפורה ברודי, 'ר' משה בוטריל, פירושו לספר יצירה ודמותו של אבו אהרן', ספר זיכרון לגרשם שלום במלאת עשרים וחמש שנים לפטירתו, ערך: יוסף דן, ירושלים תשס"ז, עמ' 159-206.

עיונית ובפילוסופיה ספונים בכתבי יד.⁶ בוטריל כתב גם מרשמים מאגיים רבים, שנפוצו בימי הביניים ובראשית העת החדשה.⁷

הפירוש של בוטריל לספר יצירה משך את תשומת ליבם של חוקרים בזכות איזכורים של ספרים רבים אשר לא נודעו ממקור אחר. האיזכורים הללו עוררו לא רק סקרנות אלא גם חשדנות. שלמה יהודה רפפורט (שי"ר) היה כנראה הראשון שאמר בריש גלי שבוטריל בדה את הספרים מליבו.⁸ חוקרים אחרים, כדוגמת יהודה ליב דוקס ואהרן ילינק, הגנו על כבודו של בוטריל והציעו שהוא פעל בתום לב.⁹ אם המקורות שבידו מזויפים, יש לתלות את האשמה במעתיקים שקדמו לבוטריל והוליכו אותו שולל. אולם, במהלך הזמן ובמיוחד במחקריו של גרשם שלום, התחזקה ההכרה שבוטריל פעל ביודעין ובתחכום רב להמציא דמויות, ספרים ומובאות שלא היו ולא נבראו - אבל יכולים היו להיות.¹⁰

משה בוטריל לא משך ידו מכתובה הלכתית. עובדה זו נודעה כבר עם פרסומם של 'תשובות הגאונים' פרי עטו בידי שמחה אסף בשנת 1939.¹¹ לאחר מכן פרסם יעקב זוסמן 'שני קונטרסים בהלכה'.¹² הקונטרסים נעתקו יחד עם תשובות 'הגאונים' באותו כתב יד, שהיה שייך בעבר לקהילה היהודית בטריאסטה ונמצא כיום בספרייה הלאומית בירושלים (מספרו: 28°2033). משותפת להם מלאכת הזיוף של בוטריל, שיצר את תשובות הגאונים יש מאין, ושילב בתוך הקונטרסים ההלכתיים מגוון רחב של איזכורים ומובאות, חלקם אמיתיים וחלקם מזויפים.

- 6 כגון כתב יד רמת גן, אוניברסיטת בר אילן 1039 (אוסף מוסאיוף 64). ראו עליו גרשום שלום, 'על נביאותו של ר' עזרא ממונקונטור', תרביץ ב (תרצ"א), עמ' 244-245; יוסף אביב"י, אוהל ש"ם, ירושלים תשנ"ב, עמ' 53. ראו גם לעיל, הערה 3.
- 7 לדוגמה: כתב יד ניו יורק, בית המדרש לרבנים 8120, דפים ב ע"א-ו ע"א.
- 8 ראו ברודי, 'ר' משה בוטריל', עמ' 162, הערה 29.
- 9 Adolph Jellinek, 'Biographische skizzen', *Literaturblatt des Orients* 12 (1846), 187-189; Leopold Duker, 'Literatur- und Kulturhistorische Miscellen', *Literaturblatt des Orients* 52 (1850), 824-826
- 10 גרשם שלום, 'על נביאותו של ר' עזרא ממונקונטור', תרביץ ב (תרצ"א), עמ' 244-245; שלום, 'פרקים מתולדות ספרות הקבלה', קרית ספר ד (תרפ"ח), עמ' 300; שלום, 'האם נתגלה עזבון הסודות של אבן אהרן הבבלי?', תרביץ לב (תשכ"ג), עמ' 259-262; שלום, מחקרי קבלה, תל אביב תשנ"ח, עמ' 76.
- 11 שמחה אסף, 'תשובות גאונים' מתוך גזיו של ר' משה בוטריל', ספר היובל לד"ר בנימין מנשה ליון, ערך יהודה ליב כהן מילמן, ירושלים ת"ש, עמ' א-כ (נדפס שוב: שמחה אסף, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ו, עמ' שכג-שמ).
- 12 יעקב זוסמן, 'שני קונטרסים בהלכה מאת ר' משה בוטריל', קבץ על יד טז (תשכ"ו), עמ' 269-342.

במאמר זה מתפרסמת תשובה הלכתית של משה בוטריל - תשובה שנוכרה בדרך אגב במחקר אך לא נבחנה או פורסמה עד כה. התשובה מופיעה בכתב יד אוקספורד, הספרייה הבודליאנית Mich. 475, קובץ ליקוטים שהועתק בכתובה פרובנסלית באמצע המאה ה-15.¹³ על אף שכתב היד נעתק בפרובאנס בידי סופר פרובנסלי, רובו הגדול של התוכן שאוב ממורשתם ההלכתית של חכמי צרפת ואשכנז - רבינו תם, ר"י הזקן, ר' שמשון משנץ, מהר"ם מרוטנבורג (בין היתר, העתקה מלאה של ספר תשב"ץ), סמ"ק ועוד. יחד עם זאת, הסופר שמר מקום מסוים לחכמי מקומו.¹⁴ בין קטעים בודדים אלה מתורת פרובנס יש למנות את התשובה הבאה (דף 70ב-71א):¹⁵

מתשובות מאיש¹⁶ משה בוטריל וזה לשונו.

[א] אמרינן במסכת כתובות¹⁷ ר' אמי שרא למבעל בתחלה בשבת, אמרי ליה רבנן והא לא כתיבא כתובה אמ' להו אתפסוה מטלטלי. מכאן הוכיחו גאוני מיינץ וכל גאוני לותיר שמותר להתיחד עם אשתו (ב) [עם] התפסת מטלטלין שעור כתובתה, וכל דכן היכא שקנו עדי קנין מיד הבעל על כל תנאי הכתובה. ודייקי ממאי דקאמ' ר' אמי¹⁸ שרא למבעל כתחלה. דווקא היכא דלא הוה ליה פנאי

- 13 לתיאור כתב היד ראו Adolph Neubauer, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library* (Oxford: Clarendon Press, 1886), col. 154 (no. 783); Malachi Beit-Arié, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library – Supplement of Addenda and Corrigenda*, (Oxford: Clarendon Press, 1994), col. 120; Ernest Renan, 'Les écrivains juifs français du quatorzième siècle', in: *Histoire Littéraire de la France*, vol. 31 (Paris: Imprimerie Nationale, 1893), 309; Adolph Neubauer, 'Documents inédits', *REJ* 9 (1884), 50 and 214; חיים מיכל, אור החיים, פרנקפורט תרנ"א, עמ' 320, מספר 701; יעל אוקון, ספריית כתבי היד של אברהם יוסף שלמה גראציאנו (ש"פ לערך - תמ"ה), עבודת גמר לתואר מוסמך בבית הספר לספרנות, האוניברסיטה העברית תשנ"א, עמ' 138; שמחה עמנואל, תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, ירושלים תשע"ב, עמ' 66.
- 14 לדוגמא, חלקים מספר הבתים לר' דוד כוכבי (מחכמי אביניון במאה ה-14) נעתקו בדפים 91ב-97א, 108ב-148א. הם פורסמו בידי מ"י בלוי, ספר הבתים על הרמב"ם - בית מנוחה ובית הקודש, ניו יורק תשל"ט; ושוב: ספר הבתים, מהד' משה הרשלה, ירושלים תשמ"ג, גי' עמ' שכג-תסח.
- 15 החלוקה לסעיפים היא שלי, לנוחות הדיון בהמשך.
- 16 = מאישטרו. על תואר זה ראו זוסמן, 'שני קונטרסים', עמ' 290.
- 17 כתובות ז ע"א.
- 18 שם.

לאכתובי כתובתא אבל היכא דאית ליה פנאי לא שרינן למבעל. והא אמרינן בתלמודא¹⁹ אסור לשהות עם אשתו שעה אחת בלא כתובה. [ב] והשתא דקבעינן עלן לאכתובי כתובתא לא שייך הכא לאטעוני רשות אלא חובה, דהא מתרץ בתלמודא²⁰ באתרא דלא נהיגי למכתב כתובה, ואנן נהיגינן לאכתובי כתובתא. בזה הותר הספק ולית לפקפק בגולל ודופק. [ג] ולא אריך²¹ וספון²² למיזל בתר בורכא²³ ולאפוכי דין הלכה וכל מאן דאפיך מיפך²⁴ מינקט קא נקיט טעותא והבירא²⁵ בידיך נקטינן עליה זקן ממרא דהא איעקר ליה תלמודיה. הילכך אית ליה לאכתובי כתובתא. ואי בעיא בהאי גבייא. ודין טומוס²⁶ מיקרי האינדא כתובתא דאירכסא כהלכתא דבעי לאכתובי ולאקנויי בקנין ולאסהודי בסהדיי. עכ"ל.

[תרגום: לא ראוי ונכון ללכת אחר הספק ולהפוך הלכה זו. וכל מי שהופך, מחזיק בטעות וחושך בידיך, מחזיקים אותו זקן ממרא, כי תלמודו נעקר. לכן יש לו לכתוב את הכתובה, ואם היא רוצה, גובה בזו. ומסמך זה מכונה היום 'כתובה שאבדה' כהלכה, שצריך לכותבו ולהקנותו בקניין ולהעיד בעדים. עד כאן לשונן].

פיסקה [א]

לא קל לעמוד על כוונתו של בוטריל בתשובה זו, בפרט לאור העובדה שהוא לא ציין את השאלה עליה הוא בא לענות, ולא את המקורות ששימשו אותו בכתיבת התשובה. אולם מסתבר שדבריו אודות 'גאוני מיינץ'²⁷ וכל גאוני לותיר' מכוונים לשיטת ר' יצחק הלוי מוורמייזא, כפי שבאו בספר אסופות:²⁸

- 19 בבא קמא פט ע"א.
 20 כתובות טז ע"ב: במקום שאין כותבין כתובה עסקינן.
 21 סוכה מד ע"ב.
 22 מועד קטן כח ע"א.
 23 בגליון: 'פי' הר"ש בפ' אעפ"י (כתובות סג ע"ב) דבר שאינו הגון. ופי' הערוך בורות ובור הוא בעולם מי שאומר כן'.
 24 בבא קמא כב ע"א, בבא מציעא קב ע"ב, זבחים נא ע"ב.
 25 בגליון: 'פי' בעל הערוך באישן לילה ואפילה בחשוכא בליליא והבירה'.
 26 בגליון: 'לשון טומוסיאן של שבטים שהיה חקוק בהם שמם'.
 27 במקורות עבריים מימי הביניים, העיר מכונה בדרך כלל 'מגנצא' אך גם הצורה 'מיינצא' או 'מענץ' קיימת. ראו 174, *Germania Judaica*, ed. Marcus Brann et al. (Breslau: Marcus, 1934).
 28 כתב יד מונטיפיורי 134, דף 150א; ש"א שטרן, ספר סדר כתובות לרבותינו הראשונים, בני ברק תשנ"ב, עמ' יב.

הורה ה"ר יצחק מלותיר הלוי דכתובה שאבדה מותרת האשה לבעלה בכל עיניינין. והא דא' הלכה כר' מאיר דאמ' אסור לאדם שישהא אשתו עמו שעה אחת בלא כתובה, לאו אכתיבת שטר כתובה קא', דכתיבא לא מעכבא הואיל והקנה לה כתובתה בעדים, כדאמ' במקו' שאין כותבין כתוב' עסיק', ואי קאי ר' מאיר אכתיבה היכי שבקי בשום מקום מלכתוב כתובה. אל' ודאי לאו אכתיבא קא' ר' מאיר. ועוד ראייה מהא דא"ר אמי אתפסוה מטלטלי מכלל דכתיבא לא מעכבא. ואעפ"כ מחמיר היה הגאון על מי שאבד כתובת אשתו שלא להתייחד עמה עד שיכתוב לה כתובה מפני תקנת האשה שמא ימות בעלה או ילכו עדים למדינת הים.

לפי מקור זה, ר' יצחק "מלותיר"²⁹ התיר לזוג נשוי לשהות יחד כאשר כתובתם אבדה. זאת למרות האיסור בתלמוד (בבא קמא פט ע"א) לשהות 'אפילו שעה אחת בלא כתובה', משום שהאיסור התלמודי התייחס לנישואין ללא ההסכם הממוני המתועד בכתובה. קיומו או אי-קיומו של שטר הכתובה אינו מעלה ואינו מוריד, שהרי התלמוד עצמו ידע שיש מקומות בהם כלל לא כותבים כתובה. יתר על כן, ר' אמי אמר (כתובות ז ע"א) שהקצאת רכוש בידי האשה לצורך תשלום הכתובה מספיק גם בהעדר שטר כתובה. למרות כל זאת, לא התיר ר' יצחק הלוי הלכה למעשה לזוג לדור יחד עד שיכתבו כתובה.

נוסח מעט שונה של דבריו הובא בהגהות מיימוניות.³⁰ שם מופיע ר' יצחק הלוי יחד עם ר' אליקים הלוי, הוא ר' אליקים בן משולם הלוי, תלמידו של ר"י הלוי.³¹ בין דברי בוטריל המשקפים לכאורה את המקור האשכנזי שלפניו, מופיעה ההבחנה הבאה: 'דווקא היכא דלא הוה ליה פנאי לאכתובי כתובתא אבל היכא דאית ליה פנאי לא שרינן למבעל'. הבחנה כזאת אינה נמצאת בספר אסופות או בהגהות מיימוניות, אך היא נמצאת במפורש במשנה תורה לרמב"ם, בהלכה עליה מוסבת הפסיקה בהגהות מיימוניות.³² ייתכן שלפני בוטריל עמד טופס של משנה תורה עם הגהות מיימוניות,

29 ראו עליו: אברהם גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"ט, עמ' 266-292.

30 הגהות מיימוניות אישות י, אות ח: 'ופי רבי' אליקי' הלוי משו' דבשת לא היו יכול להקנו' לה דמיהוי כמקח וממכר. ומיכן סמך ר"י הלוי היכא דאירכסא כתוב' ואיכ' עידי קניין דמות' בלא כתובה... ע"כ [עד כאן] מס' [מסדר עולם]. על סדר עולם לר' שמחה משפירא ראו שמחה עמנואל, שברי לוחות, ירושלים תשס"ז, עמ' 158-161.

31 ראו דב גנחובסקי, פירוש ר' אליקים למסכת יומא, ירושלים תשכ"ד. לזיהוי זה של החכמים במובאה זו ראו גנחובסקי, שם, עמ' 13, הערה 35; גרוסמן, שם, עמ' 278, הערה 73.

32 רמב"ם הלכות אישות י, ט: 'וכן אם נתן לה מטלטלין כנגד כתובתה הרי זה מותר לבעול עד שיהיה לו פנאי לכתוב'.

וממנו נטל את דבריו. הנחה זו אינה מסתברת משתי סיבות. ראשית, מהלך תשובתו מתאים יותר לנוסח הדברים בספר אסופות ולא בהגהות מיימוניות. בנוסף, קיים סיכוי קלוש בלבד שבוטריל הכיר את החיבור הגהות מיימוניות. מהמחקרים המעטים שנכתבו אודות הגהות מיימוניות עולה שהמשתמשים בחיבור זה ישבו כולם באשכנז ואגפיה.³³ עותקים בודדים ממש של משנה תורה שהועתקו בכתיבה פרובנסלית או ספרדית מכילים את הגהות מיימוניות - אך גם עותקים בודדים אלה נעתקו מתחילה בלי ההגהות, אשר נוספו מאוחר יותר בכתיבה אשכנזית.³⁴

מסתבר יותר שבוטריל, שהתמצא היטב בכתיב הרמב"ם, הוא שבחר לשלב כאן על דעת עצמו את הבחנת הרמב"ם.³⁵ את מקור דבריו של ר' יצחק הלוי, 'גאוני לותיר', לא ניתן לקבוע בוודאות, משום שספר אסופות לא הגיע, למיטב ידיעתנו, לפרובאנס. עם זאת, אין ספק שהייתה לבוטריל גישה למקורות אשכנזיים. כפי שראינו, כתב יד אוקספורד Mich. 475, בו הועתקה תשובת משה בוטריל, מכיל חומר אשכנזי רב מבית מדרשו של המהר"ם מרוטנבורג. אף בוטריל, בחיבור אחר, הזכיר פעמים מספר את המהר"ם.³⁶

אופן השימוש של בוטריל במקור הזה הוא המעורר עניין. למרות שלא נזכרו בתשובה זו חיבורים או דמויות פיקטיביים, ניכר שבוטריל השקיע מאמץ בטשטוש עקבותיו ועמעום מקורותיו. במקום לנקוב בשמו של ר' יצחק הלוי, הוא כינה אותו 'גאוני מיינץ וכל גאוני לותיר'. במקום לצטט את לשונו העברית של הרמב"ם במשנה תורה, הוא תירגם את דבריו לארמית. כך, מבלי להזדקק לזיופים או המצאות, הוציא הוא מתחת ידיו יצירה חדשה ומעט מסתורית.

לאור זיהוי זה, ייתכן שהתשובה של בוטריל כלל לא נכתבה במענה לשאלה שנשאל, אלא כמעשה שיכתוב חד-צדדי. אך לא ניתן לשלול את האפשרות שהוא ניצל מקור קדום יותר כדי להיענות לשאלה מסויימת שנשאל באופן אישי, או שהידהד באויר הפרובנסלי בימיו, ועליה הוא נחלץ לענות.

33 דוד דבליצקי, 'הגהות מיימוניות', צפונות, א, א (תשמ"ט), עמ' מט-נט; ישראל מרדכי פלס, 'תגלית: כתב יד קדום של הגהות מיימוניות - כנוסח דפוס קושטא!', 'ישורון, יג (תשס"ג), עמ' תשמד-תשפז. יעקב שמואל שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי - הגהות ומגיהים, רמת גן תשס"ה, עמ' 178-183. על הספר ראו גם עמנואל, שברי לוחות, עמ' 33; עמנואל, תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחיבוריו, עמ' 1040, הערה 13.

34 כתב יד אוקספורד, Opp. 69 (קטלוג נויבאוואר, מס' 575), נעתק בידי יהודה בן שלמה ב-1289 בכתיבה פרובנסלית, והגהות מיימוניות נוספו בשוליו בכתיבה אשכנזית במאה ה-14 או ה-15. קטע מכתב יד נוסף, מן המאה ה-14 או ה-15 בכתיבה ספרדית, עם הגהות מיימוניות בכתיבה אשכנזית מאוחרת, נמצא בספריה העירונית בייסי, עיירה איטלקית באיזור אנקונה.

35 ראו ברודי, 'ר' משה בוטריל', עמ' 161, הערה 26; עמ' 162, הערה 30.

36 זוסמן, 'שני קונטרסים', עמ' 291.

פיסקה [ב]

בפיסקה הבאה הסתייע בוטרייל בעובדה שכיום אין כתיבת הכתובה רשות אלא חובה כדי להתיר את 'הספק'. אם נכונה השערתנו בדבר זיהוי המקור שעמד לפני בוטרייל, נדמה שכוונתו למשפט הסיום בספר אסופות. שם נאמר כי למרות העולה מתוך התלמוד, כיום אין להתיר שהייה ללא כתובה, 'שלא להתייחד עמה עד שיכתוב לה כתובה'. ר' יצחק הלוי תקע את דבריו בחשש שמא נסיבות עתידיות ('שמא ימות בעלה או ילכו עדים למדינת הים') ימנעו ממנה את תשלום כתובתה בהעדר שטר כתובה. לעומתו, בוטרייל הסתפק בכך שכתובת הכתובה נחשבת בימיו לחובה ולא לרשות, ולכן אין לאפשר לבעל להימלט מחובה זו.

בוטרייל הפטיר את פסיקתו בלשון מליצית מתחרות: 'בזה הותר הספק/ ולית לפקפק/ בגולל ודופק'.³⁷ חריזות כאלה חביבות היו עליו, והן מופיעות ברבים מכתביו. כך, לדוגמא, פתח בוטרייל הסבר קצר לחישוב לוח השנה העברי:³⁸

אמר משה בוטרייל: היושב על כסא ההוראות/ למופת ולאות, המפורסם ברבנים/
זה כמה שנים, ראש תוכני היהודים/ ואלינו משתחווים ומודים.

הדגש שהושם בשורה זאת בתשובה על התרת הספק ההלכתי עולה בקנה אחד עם הצהרה פרוגרמטית של בוטרייל שהשתמרה בכתב יד אחר:³⁹

האידינא אנא משרדנא לכל רבנים דישאל להחזיק בתורת משה גולת אריאל
מצד חכמתינו המפורסמת הרמה והנשגבה שהבורא ית' נתנה לנו מצד אהבה
אנחנו גוזרים את כל אחי הרבנים שבכל עיר ועיר לשלוח אל כבודנו כל הספקי
שהם מסופקים כי יש לאל ידנו להתיר כל ספק ממעמקים ואי לא עבדי הכי אנא
מזמננא להו קמיה קודשא בריך הוא ליום דינא אשר ארזים לא עממוהו אני הוא
היושב על כסא ההוראות למופת ולאות המפורסם ברבנים זה כמה שנים. והוא
באחד המיוחד מסנהדרי גדולה העומדת בלשכת הגזית במקדש הקדוש והמקודש
החסידי שבחסידיים כבר נשלמו לו עשרה נסיונות ליה אנחנו מודים ראש תוכני

37 גולל ודופק - משנה אהלות ב, ד; מנחם כהנא, ספרי במדבר: מהדורה מבוארת, ירושלים תשע"א - תשע"ה, ד, עמ' 1055.

38 כתב יד פריס, הספריה הלאומית, Hébr. 1076, דף 38.

39 כתב יד אוקספורד, Laud. Or. 234 (קטלוג מס' 1250), דף א1. כתב היד נעתק בצפון ספרד (אושקה) במאה השלוש-עשרה, והוא מכיל את מורה הנבוכים לרמב"ם. דבריו של בוטרייל מופיעים בתוך מסגרת מעוטרת בראש כתב היד והם נוספו לאחר העתקת כתב היד. ייתכן שכתב היד היה שייך לבוטרייל, והוא כתב את הדברים בעצמו. הם פורסמו בידי דוקס (לעיל, הערה 9).

ישראל לגולת אריאל משפטיו אמת לגדולי אומות העולם. מי הקשה אליו
וישלים⁴⁰ משה בוניאק⁴¹ בוטריל.

בוטריל הציב את עצמו בתור הדמות המוכשרת ביותר להכרעת ספקות בהלכה. הוא
תפס עמדה ציבורית של פוסק הלכה, אליה הוא רמז בתואר החוזר דבריו על עצמו -
'היושב על כסא ההוראות'.⁴² בכל מקרה, ניכר שהוא ראה עצמו לא רק כפוסק הלכתי
מוסמך, אלא בתור המכריע ההלכתי העליון באיזור כולו. מרכיב מרכזי בהעמדה עצמית
זו של בוטריל היה שליטתו בספרות עברית עשירה ועלומה. כדבריו, 'וכל דבר כתבתיו
בשם מי שאמר שלא יתפאר אדם לומר אני אדע מצד פלפולי ומצד חכמתי כי אדור בחיי
ראשי שאלו לא שניתי בימי וקראתי ספרי החכמים הקדמונים לא הייתי יודע כלל'.⁴³

פיסקה [ג]

בוטריל חתם את תשובתו בדברי סיום בארמית. הוא שלט היטב בארמית, ושימוש
התכוף ברזי שפה זו משכה את תשומת ליבם של בני זמנו. שלמה בונפד תיאר 'אגרת
ארחית' (מכתב בקשת צדקה) שכתב בוטריל 'בערבי מעורב בלשון[ן] ארמי ולשון
הקדש', ולעג לו על כך כי 'קרא שמו מהולל בלעגי שפה ובלשון אחרת'.⁴⁴

40 איוב ט, ד.

41 = בן יצחק.

42 על תואר זה, שהוכתר בו פוסק ההלכה של קהילת קרפנטרס במאה השבע-עשרה, ראו סימון
מרגן-אוחנא, 'נושאי התפקידים בקהילת קרפנטרס ובשכנותיה', פעמים 113 (תשס"ח), עמ' 85-86.
תואר זה חוזר אצלו פעמים רבות. ראו: 'מראנא ורבנא הרב ר' משה בוטרילו היושב על כסא
ההורא' למופת ולאות המפורסם ברבנים זה כמה שנים אלוף הישיבות בכל מקום שהן' (כ"י
מוסקבה 715, דף א5); 'משה בוטריל היושב על כסא ההוראות למופת ואות' (אגרת ארחית, כ"י
אוקספורד 1984, דף א66); 'משה בוטריל היושב על כסא ההוראות למופת ולאות המפורסם ברבנים
זה כמה שנים ראש תוכני היהודים ואלינו משתחווים ומודים' (כ"י פריס, הספריה הלאומית 1076,
דף 38); 'משה בוטריל היושב על כסא ההוראות למופת ולאות המפורסם ברבנות זה כמה שנים'
(כ"י ירושלים, הספריה הלאומית 2033, דף מב ע"ב); משה בוטריל היושב על כסא ההוראות למופת
ולאות' (כ"י אוקספורד 1832, דף א187). על מיסוד הרבנות בתקופה זו בצרפת ואשכנז, ראו יואל
מרציאנו, 'מינוי חכמים למשרה רבנית במוצאי ימי הביניים - בין ספרד לאשכנז', אסופה ליוסף:
קובץ מחקרים שי ליוסף הקר, ערכו ירון בן-נאה ואחרים, ירושלים תשע"ד, עמ' 230-252 (ושם
הפניות רבות לספרות קודמת). נושא המינוי למשרה רבנית תופס מקום חשוב בחיבורו שבכתב יד
מוסקבה 715.

43 זוסמן, 'שני קונטרסים', עמ' 307.

44 כתב יד אוקספורד Mich. 155 (קטלוג מס' 1984), דף א66-ב. ראו קטלוג נויבאוואר, עמ' 673;
אברהם גרוס, 'המשורר שלמה בונפיד ומאורעות דורו', בתוך: דב ולפיש (עורך), ספר זיכרון
לאפרים תלמי, כרך א, חיפה: אוניברסיטת חיפה, תשנ"ג, עמ' לו.

משמעות דבריו של בוטריל בסוף תשובתו איננה ברורה כל צרכה, אבל מסתבר שהם מסכמים את תשובתו ומדגישים שהבעל מחוייב לכתוב לאשתו כתובה חדשה, כדין 'כתובה דאירכסא', ושכתובה זו תקפה כמו שטר הכתובה המקורי לצורך גביית הכתובה. מיהם אותם מסתפקים, נגדם יוצא בוטריל בחריפות בדברי הסיום של התשובה? לפי מהלך הדברים נדמה שהוא מתנגד לטענה שהבעל יכול לסרב לכתוב לאשתו כתובה חדשה, בטענה שאולי היא גבתה כבר את כתובתה ולכן איננה בידה. אפשר שהתכוון לכך שהבעל חייב לכתוב בכתובה החדשה את הסכום המלא שהיה רשום בכתובה המקורית, ולא רק את הסכום הקבוע של כתובה דאורייתא.⁴⁵ עם זאת, ייתכן שבוטריל התכוון לשאלה הלכתית ידועה הרבה יותר, שהובאה בספר העיטור הפרובנסלי וממנו בטור אבן העזר ובספר עזרת נשים, שהתחבר בפרובנס שנים אחדות לפני פעילותו של בוטריל.⁴⁶ השאלה הנידונית במקורות הללו היא האם תאריך הכתובה החדשה מתייחס לזמן המקורי שבו נישא הזוג, או לזמן המאוחר יותר שבו נכתבה הכתובה החדשה. ההבדל המשפטי בין שני התאריכים נוגע ביכולתה של האישה לגבות את ערך כתובתה מנכסים שהיו בידי בעלה בשעת הנישואין ונמכרו לאחר מכן. אם בוטריל אכן התכוון למחלוקת זו, הרי שאפשר שדבריו 'בהאי גבייתא' מתייחסים לכך ומשמעותם שהאישה אכן יכולה לגבות נכסים משועבדים מכוח כתובתה המחודשת. הסופר של כתב יד אוקספורד, שהעתיק את התשובה, התקשה בפיענוח המלים הארמיות, והוא רשם בשולי הגליון הסברים על פי פירוש רש"י וספר הערוך. אלה מקורות ששירתו אותו גם במקומות נוספים בכתב היד, אולם ריכוז הארמית המתוחכמת אצל בוטריל אילץ אותו לכתוב כמה וכמה ביאורים. על המילה 'הבירא' הוא העיר: 'פי' בעל הערוך באישן לילה ואפילה (משלי ז, ט) בחשוכא בליליא והבירה'.⁴⁷ גם את פירוש המילה 'טומוס' הוא נטל מספר הערוך.⁴⁸ בנוגע למילה 'בורכא', הוא הביא גם את פירוש רש"י וגם את הערוך.⁴⁹ כפילות זו נובעת כנראה מכך שהמילה התבארה בפירוש רש"י לתלמוד, שהוא מקור חשוב ונגיש, אולם הפירוש המופיע אצל רש"י ('דבר שאינו הגון')

45 ראו על כך גדעון ליבזון, 'מנהג תוספת כתובה על פי מוהר ראוי לאישה שאיבדה כתובתה', ספונות כ (תשנ"א), עמ' 71-94; שו"ת מהרי"ק סימן קטז.

46 ספר העיטור, כתובות, דף לא ע"א; טור אבן העזר סו; ר' יעקב בן משה, ספר עזרת נשים, מהד' משה יהודה בלוי, שיטת הקדמונים על מסכת קידושין, ניו יורק תשל"ל, עמ' רפ-רפא.

47 ר' נתן בן יחיאל מרומא, ערוך השלם, מהד' אלכסנדר קוהוט, וינה תרל"ח-תרנ"ג, ג, עמ' 176, ערך הבר.

48 ערוך השלם, ד, עמ' 43, ערך טמס: 'נטל טימוסיהן של שבטים שהיה שמם חקוק עליהן'. ראו שם, הערה 4.

49 לפישרה של מילה זו, ראו גם אפרים קופפר, תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, ירושלים תשל"ג, סימן קמה, ראש עמ' 221.

אינו עולה בקנה אחד עם הקשר דבריו של בוטריל. לכן הסופר הוסיף גם את פירוש הערוך, שמתאים יותר לשימוש המילה אצל בוטריל.

סיכום

התשובה המתפרסמת כאן מדגישה את יכולותיו של משה בוטריל כאיש הלכה, לצד עיסוקו הנרחב בקבלה עיונית ומעשית. מנוסח התשובה קשה לשחזר את פרטי השאלה עליה הוא השיב, אך באופן כללי ניתן להעלות שמדובר במקרה נפוץ למדי של כתובה שאבדה במהלך שנות הנישואין של בני זוג. בוטריל פסק שהבעל מחויב לכתוב לאשתו כתובה חדשה, וייתכן שהתכוון לפסוק שאותה כתובה חדשה מאפשרת לאישה לגבות מנכסי בעלה שנמכרו לאחר נישואיה. הסגנון העמום והלשון הארמית המסובכת של התשובה מלמדות שגם כאשר משה בוטריל לא עיטר את כתביו בהמצאות וזיופים, הוא לא נמנע מלהתעטף באיצטלא של מיסתורין.